

մէջ նկատել դարձ մը առ նախնական օրէնս, մեր եղեմական ազդմանց նըշխար մը, երբ չարեօք ազատութեան դեռ փորձն չէինք առած, և մեր յարատե լաւութիւնը տեսնելով՝ միշտ մեր ազատ ըլլալն կ'զգայինք:

Կը շարունակուի:

Բ Ի Չ Չ Ի Ո Ւ Ա

Գ

Օր մը որոշեալ ժամուն Շառնէ գլուխը ծռած, ձեռքերը կռնակը տարած, կարծես թէ չըլազայութեան տեղը մեծցընելու դիտմամբ ծանր ծանր՝ քայլ առ քայլ գաւթին մէջ կը ճեմէր: Գարունն սկսեր էր բացուիլ, անուշ օդն երակները կը լայնցընէր. ան ատեն ազատ ապրիլն ու երկրի և միջոցի տէր ըլլալը ցանկալի երեցաւ աչքին: Փոքրիկ գաւթին յատակի քարերը մի առ մի կը համրէր, անշուշտ հին հաշիւներն ստուգելու համար, վասն զի առաջին անգամ չէր այս ըրածը. մէյմ' ալ յանկարծ աչքին երկու քարերու մէջէն վեր ելած հողի թեթեւ կոյտ մը դպաւ, որուն գլխի կողմը ճեղքուած էր: Կեցաւ. առանց պատճառի սիրտն սկսեր էր տրոփել. բայց բանտարգելոյ համար ամենայն ինչ յոյս կամ վախ է. անտարբերնիւթերէ, չնչին դիպուածներէ իր ազատութեանը հրաշալի պատճառներ կ'ուզէ ենթադրել:

Թերեւս այս քիչ մը հողոյն վեր ելլելը գետնոյն տակ եղած մեծ աշխատութեան մը հետեանք է: Թերեւս հողոյն տակ բացուելիք ծածուկ ճամբաներ կան, որ գէպ 'ի լեռներն ու դաշտերը կը հանեն: Թերեւս ատենուան մը բարեկամներն ու կուսակիցները բա-

հով ու ականով կ'ուզեն գալ զինքն ազատել:

Ականջը դրաւ մտիկ ընելու. դրեկին ներսերէն խուլ ու շարունակեալ չընկոց մը լսեց. վեր առաւ գլուխն, ու օդոյն շտապողական զանգակի մը գանգիւնէն թրթռալը զգաց. թմբուկներու դափիւնը պատերազմական նշանի պէս երկայն պատնէշներուն մէջ կը հնչէր. զուարթացաւ, ու դողդոջուն ձեռքը քրտնած ճակտին տարաւ:

Պիտի ազատի ուրեմն. արդեօք Գաղղիա նոր գլուխ մ'ունեցեր է:

Այս ցնորքը փայլակի մը պէս անցաւ. պատրանքը վերացաւ երբ սկսաւ մտածել թէ ալ կուսակից չունի, և երբեք բարեկամ չէ ունեցած: Նորէն մըտիկ ըրաւ. նոյն ձայները լսեց, բայց ուրիշ մտածութեանց պատճառ եղան: Զանգակին գանգիւնը, հեռաւոր եկեղեցւոյ մը զանգակատան ձայնն էր, որ ամեն օր նոյն ժամուն կը լսուէր. թմբուկին դափիւնն ալ սովորական էր բերդին քանի մը յետամնաց զինուորներն հաւաքելու համար: Շառնէ դառնապէս ժպտեցաւ ու ինքիւ վրայ խղճաց, մտածելով թէ թերեւ չնչին կենդանի մը, կամ անշուշտ ճամբէն խոտորած մուկ կամ խլուրդ մը թաթերովն հողը փորելով, կարծել տուեր էր թէ կայսրութիւնն ինկեր է, և մարդիկ սէր կը ցուցընեն վրան: Սրբեց միտքն այս մտածութիւններէն, և պզտիկ հողակուտին վրայ ծռելով՝ թեթեւ մը մատովը բաժնուած ծայրերէն նախ մէկը, ու ետքը միւսը բացաւ, և զարմացաւ երբ տեսաւ որ խաբուելուն պատճառ ոչ թէ գործունեայ՝ անհանդարտ՝ փորող ծանիքաւոր կամ ճիրանաւոր կենդանի մ'էր, այլ նոր ծլած դեղին ու թոռմած բոյս մը:

Սաստիկ ամհնալով ոտք ելաւ, ու քիչ մնաց վրան պիտի կոխէր՝ եթէ այժատերեւոյ ու սպիտակ դժնկաց երեսէն անցած զով քամի մը չգար չհասնէր, կարծես թէ խեղճ տնկոյն համար շնորհք խնդրելով, որ անշուշտ օր մը անուշ հոտովը պիտի զուարճայնէր

զՇառնէ : Ասկէ դուրս ուրիշ մտածութիւն մ'ալ ետ կեցուց զինքը : Այս փափուկ, կակուղ ու խեղճ խոտը՝ որ պարզ դաշելով մը կրնար կոտորուիլ, ինչպէս կրցեր էր բաժնել ու դուրս թօթուել չոր ու արևով կարծրացած հողը . ինչպէս կրցեր էր այն շաղախոտ կոպիճներուն մէջ բուսնիլ՝ ուր շատ անգամ կոխեր էր :

Նորէն ծռեցաւ մտադրութեամբ ևս քննելու, և վերին ծայրին առաջին տերևներուն վրայ գոցուած՝ տեսակ մը մոտ զոյգ պատեաններ տեսաւ, զանոնք արտաքին փնասակար մարմնոց հարուածներէն պահպանելու համար . որոնցմով պատուեր էր նաև հողոյն կեղևը՝ օդ ու արև տեսնելու համար :

— Ո՛հ, ըսաւ, ահա ամենայն գաղտնիքն : Ի բնէ սկզբնական ոյժ մ'ունի պզտիկ վառեկներու պէս, որոնք ծնաննէն առաջ բաւական ամուր կտուց մ'ունին զիրենք պարունակող թանձր կեղևը կոտորելու : Խեղճ բանտարգել տունկ . բայց զոնէ ազատելու համար պէտք եղած գործիքներդ ունէիր : Նորէն քանի մը վայրկեան ալ նայեցաւ, և ալ չուզեց փճացնել :

Երկրորդ օրը սովորական չրջագայութեանը ժամանակ երբ վերացեալ մտքը մեծաքայլ կը ճեմէր, քիչ մնաց որ վերան պիտի կոխէր . մէկէն կանկ առաւ, ու զարմացաւ տեսնելով թէ այս նոր ծանօթը խանդաղատանք մը կ'ազդէր վրան . անկէ վերջը սկսաւ ածիլը դիտել : Բոյսը մեծցաւ ու արևուն լուսովը նախկին հիւանդոտ դեղնութիւնը կէս մը կորսնցուց : Շառնէ կը մտածէր թէ այն տկար ու տժգոյն ցօղունը մասնաւոր դօրութիւն մ'ունէր լոյս ծծելու, որով կը սնանէր՝ կ'ուժոյնար, և հատուածակողման պէս մէջն ընդունած գոյներովն ամեն կողմանէ կը փայլէր : Կը մտածէր թէ

— Անշուշտ տերևները ցօղունէն տարբեր ազնիւ գոյն մը պիտի առնուն . իսկ ծաղիկներն արդեօք ինչ գոյն պիտի ունենան . արդեօք դեղին, չէ՞նէ կապոյտ կամ կարմիր : Ինչո՞ւ համար երբ ցօ-

ղունին ու տերևներուն ծծած հիւթը կը ծծեն, նոյն գոյնն ու նշանագգեստն ալ պիտի չհագնին : Ի՞նչպէս իրենք երկնագոյն կամ ծիրանագոյն պիտի գտնեն հոն, ուր այլք բաց կամ մութ կանաչ կը գտնեն : Բայց այս այսպէս է . վասնզի աշխարհքիս անկարգութեամբն ու խառնափնդորութեամբն հանդերձ, նիւթը թէպէտ և կոյր՝ բայց կանոնաւոր ընթացք մ'ունի : Բոլորովին կոյր է, կրկնեց . որուն ուրիշ հաւաստիք չեմ ուզեր բաց 'ի աս մոտ բլթակներէն, որոնք թէպէտ դիւրացուցին հողոյն տակէն դուրս ելլելը, բայց հիմա անօգուտ են և դեռ իր էութենէն կ'ապրին, և վար կախուած ծանրութիւն են . ինչ բանի կը ծառայեն :

Ասանկ խօսելուն ժամանակ գիշերը մօտեցեր էր, զարնանային գիշերն՝ որ երբեմն սառուտ կ'ըլլայ . ու տեսաւ որ երկու բլթակներն սկսան շարժիլ, ու կարծես թէ զՇառնէ յանդիմանելու համար իրարու մօտենալով՝ ցրտէն ու միջատներու խածուածքէն ապրեցնելու համար իրենց ծոցոյն մէջ փակեցին այն փափուկ ու դիւրաբեկ տերևներն որ ալ չէին կրնար արև տեսնել, և այնպէս կակուղ մը վրանին գոցուած երկու թևոց մէջ տաքուկ քնացան :

Գիտնականն Շառնէ շատ աղէկ ըմբռնեց այս լռին՝ բայց որոշողական պատասխանը, տեսնելով որ երկու բուսական քսակներուն արտաքին երեսը առջի գիշերը կրծոտած խածատուած էին պզտիկ խղունջներէ, որոնց արծաթի հետքը դեռ վրանին կ'երևար :

Այս մէկ կողմանէ մտածութեամբ՝ միւս կողմանէ գործով եղած նորօրինակ խօսակցութիւնն ընդ մէջ մարդկան և տնկոյն այսչափով չմնցաւ : Շառնէ երկայն ժամանակ հակաճառութեանց ետեւ եղեր էր, ու մէկ պատճառով մէկէն դիւրաւ չէր համոզուեր :

— Աղէկ ուրեմն, ըսաւ . ինչպէս հոս՝ նոյնպէս ուրիշ տեղ ալ շատ մը յաջող հանգամանք դիւրացուցին այս տղկար արարածոյն ծնունդը : Իր էութեանը կրկին պայմաններն են հողը վեր

առնելու համար 'ի ծնէ լծակ մ'ունենալը, և վահան մը՝ դուխը պաշտպանելու համար. թէ որ ասոնք չըլլային, խոտը ծելելուն պէս կը չորնար, ինչպէս ուրիշ բիւրաւորներ կան իր տեսակէն որ 'ի բնէ անշուշտ անկատար, ապրելու և բազմանալու անկարող ստեղծուած ըլլալով՝ ժամ մը միայն կեանք ունին երկրիս վրայ: Ո՛ր գիտէ թէ որչափ սխալ ու անհնարին հանգամանքներ փորձեր է բնութիւնը մէկ կենսակիր էակ մը ծնանելու համար: Կոյր մ'ալ կրնայ նետը նպատակին հանդիպցնել, բայց որչափ սխալելէն վերջը: Բիւրաւոր դարերէ ետքը ձգողութեան ու վանողութեան կրկին շարժումներ կը փշրէ վնիւթը. զարմանալի բան է ուրեմն որ դիպուածն ալ շատ անգամ ճիշդ հանդիպցնէ: Կը հաւատամ թէ այս պատեանը կրնայ առաջին տերեւները պաշտպանել. բայց արդեօք պիտի աճի ու լայննայ՝ ուրիշ տերեւներն ալ ցրտէ ու թշնամեաց հարուածներէն պահպանելու համար: Չէ: Գալ զարնան՝ երբ ասոնց պէս փափուկ ու դիւրաբեկ նոր տերեւներ ծլին, ինքը դեռ կեցած պիտի ըլլայ արդեօք զանոնք ալ պաշտպանելու համար: Չէ: Ուրեմն մասնաւոր վախճան չունի. ուրեմն չէ թէ խոհական իմաստութեան՝ այլ պարզ յաջող դիպուածոյ մ'արդիւնք է:—

Պարոն Կոմս, բնութիւնը շատ կերպ պատասխաններով կրնայ պատճառաբանութեանդ մոլորութիւնը երեցնել: Համբերէ ուրեմն ու դիտէ այն տկար ու միայնիկ արարածը, որ ոչ թէ դիպուածով՝ այլ թերևս նախախնամութեան մասնաւոր դիտմամբ բնութեան ձեռքով ձանձրութեան արդեւանիդ գաւթին մէջ բուսած է: Արտաքին պատեանները՝ զորոնք դու ալ քեզմէ լծակ ու վահան ենթադրեցիր, ուրիշ օգուտներ ալ ունեցան խեղճ տնկոյն նկատմամբ: Չմեռուան կարծր ու սառած հողոյն մէջ պատենի տեղ ծառայելէն վերջը, ատենին ծիծերնէն կաթ ու սնունդ տուին անոր, որ դեռ պարզ բողբոջ ըլլալուն՝ ոչ արմատ ունէր որ հողին հիւ-

թը քաշէ, և ոչ ալ տերեւ՝ որ օդով կամ արևով սնանի: Իրաւ է, Շառնէ, թէ այն պաշտպանողական թւերը՝ որ ինչուան հիմա մայրօրէն մատաղ բուսակին վրայ կը հսկէին՝ իրեն հետ նորէն պիտի չծլին. պաշտօնին կատարելէն վերջը կ'իյնան կ'անցնին, երբոր սաներնին ալ իրենց օգնութեանը կարօտ չեն ըլլար: Մի տազնապիր անոր ապագային վրայ. բնութիւնն ինչպէս ուրիշ իրեն ազգակից տնկերուն՝ նոյնպէս իր վրայ ալ կը հսկէ. և քանի որ հիւսիսային քամիներն Ալպեաններէն վարձեան տարափներ ու խոնաւ մառախուղ կ'իջեցնեն, նոր ծլած տերեւներուն հանգիստ ապաւէն են ինքնին այն բողբոջները, ուր օդոյն ազդեցութենէն պատրասարուելու համար խէժով ու ռետինով զանգած առաձգական յատուկ բնակարան մը իրենց համար պատրաստուած է, ուսկից տաքուկ մորթերու ու բամբակէ աղուամաղերու մէջ պըլլած դուրս կ'ելլեն, վերջին սառոյցներէն և մթնոլորտին յանկարծական փոփոխութիւններէն չմաստուելու համար: Եղած է արդեօք մայր մը որ ասկէ աւելի սիրով որդիքները խնամէ: Այս բանս շատոնց սորված կ'ըլլայիր, Շառնէ, եթէ ատենօք մարդկային դիտութեան բարձրագոյն գաւառներէն վար իջնելով՝ արժանի սեպած ըլլայիր աչք մը զարձնելու Աստուծոյ պարզ ու անպաճոյճ գործոցը վրայ: Որչափ աւելի դէպ 'ի հիւսիս մօտեցած ըլլայիր, այս սովորական հրաշալիքներն աւելի յայտնի կ'երևէին աչքիդ: Բազմապատիկ վտանգաց մէջ Աստուծոյ նախախնամութեան գութն ալ կը կրկնապատկի:

Փիլիսոփան ուշի ուշով դիտեց տընկոյն աճումն ու փոփոխութիւնները. նորէն հակաճառեցաւ, և ամեն անգամուն ալ պատասխաններն առաւ:

— Ի՞նչ ընդունայն բան է, ըսաւ, ցօղունիդ վրայ եղած փշալից մորթը:

Երկրորդ օրը թեթեւեղեմաւ մը ծածկուած տեսաւ զայն, որով փափուկ կեղևը սառելէ պահպանուեր էր:

— Աւելորդ չէ՞ն մի տաք օդերուն մէջ
բամբակդ ու աղուամազդ :

Տաք օդերն եկան, ու բոյսն աչքին առ-
ջնը ձմեռուան վերարկուն մէկդի թո-
ղուց, որպէս զի գարնանային կանաչա-
գեղ վայելչութեամբ զարդարուի. ու
նոր ճիւղերն առանց մետաքսէ պատե-
նի սկսան աճիլ, որ ալ աւելորդ էին :

— Բայց տերեւներդ քամիին, միրկին,
ու կարկուտին դէմ կենալու համար
չատ տկար ըլլալով, պիտի թօթափին ու
ջարդուին :

Երբոր քամի ելաւ՝ բուսակն որ դէմ
չէր կրնար դնել, գետին ինկաւ ու տե-
ղիք տալով չմնասուեցաւ : Իսկ երբ կար-
կուտ սկսաւ գալ, տերեւները մէկմէ-
կու կպած դէպ 'ի ցօղունն երկնցան,
թէ զայն և թէ փոփոխակի մէկզմէկ
պաշտպանելու համար, որով խոտոր-
նակի ընդունեցան մթնոլորտին նետա-
ձիգ հարուածները իրենց պինդ ջղե-
րուն վրայ. և այսպէս միաբանութեամբ
իրարու ամրութիւն եղան : Վերջապէս՝
ինչպէս առաջ նոյնպէս այս անգամուս
ալ բոյսը պատերազմէն ազատեցաւ քա-
նի մը թեթեւ վէրքերով, բայց դեռ կեն-
դանի և ուժով ըլլալուն՝ արեւու առջև զը-
լարթացաւ ու սկսան վէրքերն անցնիլ :

— Խեղացի է ուրեմն դիպուածը, պո-
ռաց Շառնէ. պէտք է նիւթն ոգիացը-
նել, կամ ոգին նիւթականացնել : —
Այսպէս հարցմունքներ ընելէն չէր դադ-
րեր իր համը խօսակցին. կ'ախորժէր
աճիլն ու աստիճանաւ կրած փոփոխու-
թիւնները տեսնել :

Օր մը երկայն բարակ վրան մտածե-
լէն վերջը երբ ինքիւրեն եկաւ տեսաւ որ
բուսակին քովն է : Այն ցնորական մը-
տածութիւններէն անսովոր քաղցրու-
թիւն մը կը զգար, և երջանիկ կը սե-
պէր ինքզինքը քանի որ մեծ մեծ քայ-
լեր առնելով գաւթին մէջ երկայն ա-
տեն այսպիսի խորհուրդներ կ'որոճար :
Վերջը երբոր գլուխը վեր վերցուց՝ տե-
սաւ որ ձաւնաճուրկ վանդակապատ պա-
տուհանէն զինքը կը դիտէր : Նախ կար-
մըրցաւ, իբրեւ թէ ուրիշ մը կրցած ըլ-
լար միտքը գուշակել. ետքը երեսն 'ի

վեր ժպտեցաւ, վասն զի ալ չէր ա-
տեր :

Իրաւունք չունէր արդեօք, միթէ ան
ալ բնութեան խեղճ արարածներէն մէ-
կուն վրայ մտածելու չէր աշխատեր : —
Ո՞վ գիտէ, կ'ըսէր, թէ աս խտլացին
ճանճին վրայ նոյնչափ սորվելու բան
գտած չէ, որչափ որ ես իմ բուսակիս
վրայ :

Երբոր խուցը դարձաւ մէկէն աչքին
զարկաւ երկու ամիս առաջ պատին վը-
րայ գրած սոսկալի վճիռը, թէ

— Դիպուածը կոյր է, և միակ տեղ-
ճագործութեան պատճառ : Ածուխ մ'ա-
ռաւ ու տակն աւելցուց

— Թերեւս :

Դ

Շառնէ ալ պատին վրայ չէր դժեր.
սեղանատախտակին վրայ ալ միայն նոր
ծլած ու իրենց կճեպներովը պաշտպա-
նուած ցօղուններ կը դրուագէր, ու տե-
րեւներ՝ հանդերձ իրենց ճեղքուածքովն
ու դուրս ցատքող երակներովը : Երջա-
գայութեան ժամերուն մեծ մասը տըն-
կոյն առջև կ'անցընէր. կը դիտէր, կը
քննէր. բարգաւաճելուն վրայ տեղե-
կութիւններ կը ստանար, ու շատ ան-
գամ սենեակը դառնալէն վերջն ալ
վանդակներուն ետեւէն ուշադրութեամբ
դեռ վրան կը նայէր ու կը մտածէր :

Աս էր հիմա բանտարգելոյն հաճոյա-
կան զբաղմունքը, զբօսանքն ու դանձր.
արդեօք ասկէ ալ շուտ մը պիտի ձանձ-
րանար :

Առտու մը պատուհանը կեցած ժա-
մանակ տեսաւ որ բանտապանը շտա-
պաւ գաւթին մէջ տնկոյն քովէն անց-
նելու ատեն քիչ մնաց վրան պիտի կո-
խէր. սիրտը դող ելաւ : Երբոր լուգուիկ
նախաճաշիկը բերաւ, միտքը դրաւ ա-
ղաչելու որ ճեմելիքին միակ զարդին
խնայէ. բայց չէր դիտեր թէ ասանկ
պարզ խնդրուածք մ'ալ ինչ կերպով
պէտք էր սկսիլ : Թերեւս բանտին կար-
գը կը պահանջէր որ գաւթին ամեն

տեսակ բոյսէ խոտէ մաքուր ըլլար . ուրեմն չնորհք մ'էր խնդրելիքը . իսկ կոմսը փոխարէն ընելու գրեթէ բան չունէր : — Արդէն այս Լուդուիկ ըսածնիս ալ սաստիկ խառութեամբ կը վարուէր հետը , և կը նեղէր զինքն այն ամեն նիւթերու մէջ որ բանտապան մը իշխանութիւն ունի բանտարգելոց տալու : — Աս ալ կար որ Շառնէ ինչուան ան աւտեն շատ քիչ անգամ խօսեր էր ան մարդուն հետ , որուն բիրտ կերպէն ու անհամ բնութենէն կը զզուէր . անշուշտ չնորհք ընելու շատ պատրաստական պիտի չգտնէր : — Մէյմ'ալ որ անձնասիրութեանը դէմ կու գար ձանձոր , չիմ ախորժէն սեպուիլը , զոր յայտնապէս արհամարհեր էր : — Եւ դարձեալ կարելի է որ աղաչանքը մերժէր . վասն զի ստորնազոյնը քիչ մ'ատեն որ ընդունելու և մերժելու կարողութիւն ունենայ՝ իշխանութիւնը միշտ տմարդութեամբ կը բանեցնէ . չգիտեր թէ ներողամտութիւնը կարողութեան արդիւնք է :

Եթէ Լուդուիկ խնդիրը մերժէր՝ Շառնէի սիրտն ու անձնասիրութիւնը փոխանակ այնչափ ակնկալութեանց սաստիկ պիտի վիրաւորուէր : Ասոր համար շատ մը ճարտասանական զգուշութիւններով , և մարդկային տկարութեանց վրայօք ունեցած տեղեկութիւնները բանեցնելով սկսաւ խօսակցութիւնը , զոր տրամաբանօրէն կարգի վրայ առեր էր մտքին մէջ վախճանին հասնելու համար , որպէս զի անձնասիրութիւնը մանաւանդ թէ ունայնամտութիւնը չմահացնէ :

Սկսաւ նախ խտալերէն խօսիլ բանտապանին հետ , որպէս զի մանկութեան ու ազգային յիշատակներն արթնցնէ անոր մտքին մէջ . տղուն՝ Անտոնիկին վրայօք խօսքեր մէջ բերաւ , որպէս զի ուշադրութիւնը գրաւէ . եւրակն աղէկ ճանչցեր էր . վերջը հարուստ գզրոցէն կարմիր թմբուկ մը հանեց ըսելով որ իր կողմանէ տղուն տայ :

Լուդուիկ ժպտեցաւ ու չուզեց առնուլ :

Շառնէ քիչ մը շփոթեցաւ , սակայն բացէ 'ի բաց ժխտուած չսեպելով՝ վրայ տուաւ , ու վարպետ անտարբերութեամբ մը — Գիտեմ , ըսաւ , որ իրեն աւելի կը յարմարին խաղալիկներ , չրուշակ մը կամ քանի մը ծաղիկ . այլ կրնաս , սիրելի , թմբուկը ծախել ու ստակովը վաճառք գնել :

Քայց ճաղիկ լսի նկ' աղէկ միտքս եկաւ՝ յարելով , խօսքն ուղած նիւթոյն դարձուց :

Այսպէս ահա ամենայն հնարք բանեցուց , Լուդուիկի ծնողական գութը , ծննդեան տեղւոյ սէրը , մանկութեան յիշատակներն , անձնական ախորժն ու հետաքրքրութիւնը ջանաց արթնցնել վախճանին հասնելու համար : Ի՞նչ աւելի կրնար ընել եթէ անձնական կենացն համար ըլլար . ասկէ իմանանք թէ որչափ ուրեմն կը սիրէր զբոյսը :

Երբոր խօսքը լմնցուց ,

— Պարոն կոմս , ըսաւ Լուդուիկ , ոսկեզօծ թմբուկդ պահէ , որպէս զի զինքն հեռացնելուդ վրայ սիրունիկ գզրոցիդ մէջ եղած ուրիշ խաղալիկները չցաւին : Անշուշտ մոռցեր ես որ զաւակս իրեք ամսուան է , ու դեռ կաթ ծծելուն՝ թափ կարօտութիւն չունի : Իսկ դալով մեխակիդ . . .

— Ի՞նչ , մեխակ . մեխակ է ուրեմն անիկա , պոռաց Շառնէ , տգիտաբար խաբուելով , ու ցաւելով հասարակ ծաղկի մը վրայ այնչափ խնամք տանելուն համար :

— Չեմ գիտեր , պարոն կոմս . իմ աչքիս առջև՝ չճանչնալուս՝ ամեն բոյս մեխակի պէս է : Քայց դու պէտք էիր կանխէիր ինծի յանձնելու որ գութ ունենամ վրան . վասն զի թէ որ ունեցած խնամքդ աչքիս զարկած չըլլար՝ շատոնց թերեւս փճացուցած կ'ըլլայի , առանց քեզի կամ իրեն վնաս հասցնելու դիտմամբ :

— Ո՛հ , այս գութն ու խնամքը պարզ բան մ'է . . . ըսաւ Շառնէ :

— Դա , դա , դա , գիտեմ՝ ինչ ըսել կ'ուզես , ըսաւ Լուդուիկ՝ կէս աչք նայուածքովն յայտնելով որ միտքն իմա-

յեր էր . մարդուս միշտ զբաղմունք պէտք է , հարկ է որ բանի մը սրտերնիս կապենք . խեղճ բանտարգեւանները չեն գիտեր ինչ ընտրեն : Նայէ ինչ կ'ըսեմ , պարոն կոմս . թոշակաւոր անձինքներէ ու մանք կան , որ անշուշտ ատենազմ մեծ անձինք ու բարակ ըղբիւններ էին , (վասնզի ու զորմեկներ հոս չեն գար) , հիմա առանց ծախքի կը զուարճանան . մէկը ճանճ կ'որսայ , որ փնաս չունի . ուրիշ մը — վրայ բերաւ աւելի եւ աչքերն ամփոփելով — ուրիշ մ'ալ զմեկինով ու կտրոցով եղևնեայ սեղանատախտակին վրայ նկարներ կը ձևացնէ , առանց մտածելու որ ես տեղւոյն կահ կարասեացը պատասխանատու եմ : — Կոմսն ուզեց խօսքը բերնէն առնուլ , բայց Լուդուիկ չթողուց : — Ոմանք , ըսաւ , դեղձանիկներ ու խայտիտներ կը մեծցընեն , ոմանք ալ պղտիկ ճերմակ մկեր . ես շատ կը յարգեմ իրենց ախորժը . այնպէս որ ատենազմ աղուոր մեծ կատու մ'ունէի Անկիւրիոյ , երկայն ու ճերմակ մազերով . անանկ սիրուն կը ցատքէր ու կը խաղար որ չեմ կրնար ըսել . երբոր մը ըսէի՝ կարծէի թէ մուշտակէ բազպան մ'է . կինս ու ես՝ երկուքնիս ալ կը մարէինք վրան . հանդերձ այսու հեռացուցի , վասն զի այս պղտիկ որսորդը կրնար իրենց փորձութիւնն ըլլալ . աշխարհիս բոլոր կատունները բանտարգելոյն համար մէկ մուկ մը չեն ածեր :

— Շատ աղէկ , պարոն Լուդուիկ , պատասխանեց Շառնէ — նեղանալով որ զինքն ալ տղայական ախորժ ունեցողներուն կարգը կը դնէր , — բայց այս բոյսս ինծի համար բարձրագոյն զբաղմունք մ'է :

— Ի՞նչ հոգ . եթէ միայն յիշեցնէ քեզի այն ծառոյն կանանչութիւնը որուն տակը մայրդ տղայութեանդ ժամանակ զքեզ որորեր է : Գաւթին կէսէն աւելին կրնայ շուք ընել . հրամանագիրն այս բանիս արգելք զրաժ չէ , ուստի այս կողմանէ աչք կը գոցեմ : Երբոր ծառ ըլլայ , անանկ որ կարենայ քեզի սանդղի տեղ ծառայել պատէն իջնելու համար , ան ատեն ուրիշ խնդիր . բայց այս

վերջին կտորին վրայ մտածելու դեռ շատ ժամանակ ունինք , անանկ չէ , ըսաւ — բարձրաձայն ծիծաղելով — . ասով չէ թէ չեմ փափագիր որ արձակ օդ ու ազատութիւն վայելես , հապա ատենին , ըստ կանոնի , դիտաւորներուն հրամանաւր : Վայ թէ որ ուզենաս ծածուկ բերդէն փախչիլ . . .

— Ի՞նչ կ'ընես :

— Ի՞նչ կ'ընեմ . . . ճամբադ կ'արգելում . եթէ զիս սպաննել ալ ջանաս , պահապանին կը հրամայեմ որ հրացանը վրադ պարպէ , առանց գլխաւը իբրեւ թէ ճագարի մը վրայ ըլլար . այս է կարգը : Բայց մեխակդ ոտքի տակ առնուլ , կամ մէկ տերեւին դպչիլ , ո՛հ չէ , չէ , ամենևին չէ . ես միշտ եղեռնագործ ու բանտապանութեան անարժան սեպեր եմ այն մարդն՝ որ չարութեամբ խեղճ բանտարգելոյն սարդը սպաննեց . անանկ բան ընելը վատութիւն է , յանցանք է :

Շառնէ միանգամայն զգացուեցաւ ու զարմացաւ այսչափ սիրտ տեսնելով իր պահապանին քով . բայց նոյն իսկ քիչ մ'աւելի զայն յարգել սկսիլը պատճառ եղաւ որ ունայնամտութեամբ ճգնինչաւնաւոր եւ փաստերով ցուցընելու տրնկոյն վրայ ունեցած խնամքը :

— Սիրելի պարոն Լուդուիկս , ըսաւ , չնորհակալ եմ ազնիւ վարմունքիդ : Իրաւցնէ կը խոստովանիմ որ այս բոյսն ինծի համար շատ մը փիլիսոփայական ու հետաքննական դիտողութեանց աղբիւր է : Կը սիրեմ բնախօսական երևոյթներն հետազօտել . . . — Եւ երբ տեսաւ որ բանտապանը զլուխը շարժելով կ'ուզէր իմացնել թէ առանց հասկընալու մտիկ կ'ընէ , վրայ բերաւ — Մա՜նաւանդ այն ցեղն որուն ինքը կը վերաբերի , բժշկական զօրութիւններ ունի ծանր անհանգստութեանց դէմ՝ որոնց ես ենթակայ եմ :

Սուտ էր ըսածը . բայց վասն զի իրեն համար ծանր էր ինչուան բանտարգելոց այլանդակ տղայամտութեանցը նըւաստացած երևնալն այն մարդուն առջև՝ որ մեծարոյ կ'երևար աչքին , այն

մարդուն՝ որ միակ քովն եկող էակն էր
և իրեն համար ամբողջ մարդկային
ազգն էր :

— Աղէկ ուրեմն, պարոն կոմս, եթէ
բոյսդ այնչափ օգտակար եղաւ քեզի,
աւեցուց լուղուիկ՝ խցէն ելլելու պատ-
րաստուելով, աւելի երախտագէտ պէտք
էիր ըլլալ, ու երբեմն երբեմն ջուր տալ.
եթէ ես փոյթ չունենայի ըմպելիքդ բե-
րելու ժամանակ քանի մը կաթիլ եր-
բեմն վրան սրսկելու, ինչուան հիմա
խեղճ բոյսը ծարաւէն մեռած կ'ըլլար :
Մնաս բարով, պարոն կոմս :

— Վայրկեան մ'ալ, իմ ազնիւ լու-
ղուիկս, — ըսաւ Շառնէ՝ ևս առաւել
զարմանալով թանձր կաշիի մը տակ
այնչափ փափկութիւն սրտի ամփո-
փուած գտնելուն, և դողցես ցաւելով
ինչուան ան ատեն չճանչնալուն վրայ :
— Ի՞նչ կ'ըսես, առանց բան մ'ըսելու
ինծի հաճոյք ընելու համար կ'աշխա-
տէիր դու. ա՛հ կ'աղաչեմ ՚ի նշան ե-
րախտագիտութեանս այս պզտի ընծաս
ընդունէ, և ատենօք կատարելապէս
պարտքս հատուցանելուս ապահով ե-
ղիր :

Աս ըսելով նորէն իրեն երկնցուց կար-
միր թմբուկը. այս անգամուս առաւ
լուղուիկ ու հետաքրքրութեամբ զննե-
լով,

— Ի՞նչ պարտք պիտի հատուցանես,
պարոն կոմս. բոյսերը միայն ջուր կ'ու-
զեն, ու առանց զինետունները ծախք
ընելու դիւրին է իրենց ըմպելիքը գրտ-
նելը : Թէ որ ինքը անձկութեանդ թե-
թեութիւն պատճառէ, թէ որ ատենին
աղէկ պտուղներ հասցընէ՝ վախճանիդ
հասած կ'ըլլաս :

Ու գնաց մէկէն թմբուկը գզրոցին մէ-
ջը դնելու. կոմսը քայլ մը լուղուիկի
մօտեցաւ, ու ձեռքն իրեն երկնցուց :

— Ո՛հ չէ, չէ, ըսաւ լուղուիկ, ա-
մբշկոտ դէմքով մը ետ ետ քաշուելով.
մարդ միայն իր հաւասարին ու բարե-
կամին հետ ձեռք կը թօթուէ :

— Աղէկ ուրեմն, լուղուիկ, բարե-
կամս եղիր :

— Չէ, չէ, պատասխանեց լուղուիկ,

անկարելի է. պաշտօն մը միշտ խղճով
կատարելու համար, պէտք է ամեն բա-
նի նախատես ըլլալ : Թէ որ բարեկամս
ըլլաս և ուղենաս փախչիլ՝ կրնամ ես
սիրտ ունենալ պահապանին պոռալու որ
հրացանը վրադ պարպէ : Չէ. ես պա-
հապանդ եմ, բանտապանդ ու ամենա-
խոնարհ ծառադ :

Ե

Լուղուիկին դուրս ելլելէն վերջը Շառ-
նէ մտածեց թէ անձնական առաւելու-
թիւններովն հանդերձ որչափ ստորին
մնացեր էր այն հասարակ մարդէն՝ մէկ-
տեղ ըրած խօսակցութեանը ժամա-
նակ : Ի՞նչ թշուառական դարաններ
լարեր էր այն պարզ ու բարի մարդուն
սիրտն որսալու համար, և չէր ամբշ-
ցած ինչուան սուտ ալ խօսելու :

Ուրեմն լուղուիկ՝ Շառնէի բուսա-
կին վրայ ծածուկ խնամք տարեր էր,
գիտնալով թէ հաճոյք կ'ընէ. ուրեմն ըստ
Շառնէի մտաց՝ անմեղ բաներն ալ ար-
գիլել ուղող բանտապանը՝ կանխաւ
ուշադրութիւն ըրեր էր փափաքը կա-
տարելու. և դիտեր էր՝ ոչ թէ տխրու-
թեանը վրայ ծիծաղելու համար, այլ
որպէս զի ախորժ պատճառելու առիթ
ըլլայ. ուրեմն անշահասիրութեամբն
ազնուական կոմսն ալ իրեն պարտա-
կան ըրաւ :

Շրջագայութեան ժամանակն հասած
ըլլալով՝ Շառնէ չմոռցաւ զբոյսն իրեն
ջրոյն մասնակից ընելու. գոհ չեղաւ
սրսկելովը, նաև ջանաց տերևներուն
փոշիներն ու ճճիները մաքրել : Այս գոր-
ծողութեանս մէջ բոլորովին ընկղմած
ժամանակ՝ միտքը լուղուիկի վրայ գը-
նաց. բաղձանքն եկաւ լաւ ևս ճանչնա-
լու. ուղեց բառ մը գտնել որ այս մար-
դուն նորօրինակ ու դէմ առ դէմ բնու-
թիւնը բացատրէ, որ միանգամայն բիրտ
ու բարի, անգութ ու զգայուն, ազա՛հ
ու անշահասէր էր : Շառնէ որ ատենօք
այնչափ հին կայսրութեանց իյնալուն,
ցեղերու գաղթականութեանց, քաջու-
թեանց, կիւրոսի՝ Աղեքսանդրու՝ ճիւն-

կիզ-խանի աշխարհակալութեանցը վրայ մտածեր էր, համաշխարհի մեծ պատմութեան մէջ իր բանտապանին պատմութիւնը քննելու ետեւ եղաւ. և ահաւասիկ ինչ որ հարցընելով ենթադրելով ու տրամաբանօրէն հետեցնելով իմացաւ իրմէ :

Լուդուիկ Բիզդի Բիէմնդէցին Նիցյա ծնած էր, քաղաքակից ու ժամանակակից Մասսենայ: Երկուքն ալ Նոյն փողոցի տղաքներ, Նոյն դպրոցի աշակերտք, և դպրոցէ ալ դուրս իրարու ընկեր էին ու կից առ կից կը բնակէին. միայն թէ տղայութեան առաջին հասակնէն զանազան բնութեան տէր ըլլալին կը յայտնէին: Թէ որ ձիավարութիւն խաղային՝ Լուդուիկ ձի կը ձևանար, Մասսենա՝ կառավար. եթէ ուղէին մերձակայ ցանկապատէն պտուղ գողնալ՝ Լուդուիկ ուս կու տար, Մասսենա պատէն վեր կ'ելլէր և առիւծուն մասն իրեն կ'առնուր. եթէ գաղտուկ անտառներն որսորդութեան երթային՝ Լուդուիկ մացառները կը ճեղքէր, Մասսենա որս կը զարնէր: Այսպէս երկու ընկերակիցք մէկտեղ մեծցեր, մէկտեղ թափառեր, ու հասարակապետութեան ծառայելու համար մէկտեղ զինուոր եղեր էին, և մէկտեղ ընդունեցան Նաւ քաղաքացի կոչուելուն թուղթը, ոչ ըստ սովորական կարգի Գաղղիացի հռչակուելով, այլ օգնելով պատերազմաւ հայրենիքնին Գաղղիա հրատարակելու: Իրաւ է որ այս միջոցին Մասսենա բիւրապետի նշանները վրան կը կրէր, երբ Լուդուիկ գեորդէ ունոցներով էր. վասն զի մէկն իշխանութեան և հրամանատարութեան համար ծնած էր, միւսն հնազանդելու համար:

Այո կրող՝ կատարեալ ու կոյր հնազանդութեան համար, որ Լուդուիկի վրայ իբրեւ երկրորդ բնութիւն, իբրեւ իսկաշնորհ բարք և բնական պէտք մը կ'երևար. զրեթէ սոսկ պատերազմական մեքենայ մ'էր՝ որ շարժողին կողմը կը հակէր: Առաջնորդին հրամանն՝ Աստուծոյ պատուէր կ'երևէր աչքին, և

ամեն շարժմունքն այնպէս կէտ առ կէտ ըստ հրամանի կը կատարէր, որ եթէ սաստիկ խառնուրդի ժամանակ՝ թշնամոյ մը ատրճանակի հարուածն իր վրայ շտկուած տեսնելովն հանդերձ՝ յայտնի նշանէ մը հաշտութիւն եղած ըլլալն իմանար, սուրն առանց զարնելու օդին մէջ կը մնար:

Լուդուիկ թէպէտ և կարգէ դուրս կտրիճ էր՝ բայց ոչ երբեք ինքզինքը բռնորովին եռանդեանը ձեռքը կը թողուր, և ոչ դնդէն քայլ մ'առաջ կամ ետեւ կը խոտորէր: Պատերազմներու մէջ եթէ մեծ քաջութեամբ մը չփայլեցաւ՝ պատճառն ան էր որ չէին հրամայած. և եթէ ամենօրեայ ցըւոյն տեղ տասնապետը գաւաթ մը թանաք տար, Հրամանն այս է ըսելով առանց տարտամելու մէկէն կը խմէր: Այն սարսափելի 1795 տարւոյն մէջ երբ բոկոտն ու առօթի Ալպեան ձիւներուն մէջէն անցնելու ժամանակ ընկերները կը տրտնջէին՝ Լուդուիկ անխռով Հրամանն այս է կ'ըսէր:

Մարէնկոյի մէջ սաստիկ վիրաւորուելով ու թեթեւ մը կաղանալով՝ ազդրին մէջ գնտակ մը մտնելուն պատճառաւ, Լուդուիկ ակամայ ստիպուեցաւ ծառայութենէ քաշուելու: Շատ մեծ տարակուսանաց մէջ ինկաւ. Գերմանիոյ, Իտալիոյ ու Գաղղիոյ այլ և այլ կողմերն ըրած պատերազմներէն ձեռքն ուրիշ բան չէր մնացած՝ բայց եթէ զարմանալի զիւրութիւն մը չորս հինգ զանազան լեզուով երգուրննալու: Նիցյա՝ հայրենական քաղաքը դարձաւ ու ինք իրեն նստողական կեանք սկսաւ վարել, և արտաքին միլումն չունենալուն՝ չէր զիտեր թէ ինչպէս շարժի ու կեանքին ինչ կանոն բռնէ:

Ուրիշ զբաղմունք՝ ուրիշ ախորժ ու երջանկութիւն չունէր, բայց եթէ պահպան զօրաց շարժմունքը նայիլ, ու անոնց պէս քայլ առ քայլ քալել, գացող ու դարձող պահապանները զիտել: Ամեն իրիկուն երբ զօրաց հաւաքուելուն փողը կը լսէր՝ քնանալու կը քաշուէր. բայց արթննալու ու կերակրոյ

փողն իրեն համար չէր : Կենաց սովորա-
կան գործոց մէջ ալ ոչ ոք իրեն կը պո-
ռար — Յաջ — Յահեակ — Յառաջ : Ի՞նչ ը-
նէր ուրեմն այն կենաց մէջ՝ զոր ինքը
պիտի կառավարէր, որուն յուզմունքը
պիտի կրէր : Ծոյլ անձանց համար այս-
չափ ուրեմն անուշ է հնազանդութիւ-
նը . ետքը սովորութիւնը հարկ կը դար-
ձնէ զայն :

Վերջապէս տարտամ փիճակէն ա-
զատելու համար Լուդուիկ մեծ որոշո-
ղութիւն մ'ըրաւ : Կարգուեցաւ . նոյն
կրող հնազանդութիւնն, որով երեւելի
եղեր էր բանակին մէջ, տանելով առ
ամուսինն . կարծես թէ երջանկութիւնը
կատարեալ ըլլալու համար՝ իր հին ըն-
կերակցին Մասսենայի պաշտպանու-
թեամբը Ֆէնէսդրէլլոյի բանտապան ալ
եղաւ . որով մէկի տեղ՝ երկու գլխաւոր
ունեցաւ, կինն ու բերդին հրամանա-
տարը :

Կինը քան զինքն երիտասարդ էր, ու
մեծղի կախուած վկոյն հանդերձ՝ հարս-
նութեան ժամանակը սիրուն աղջիկ
մը կը սեպուէր . բայց բնութեամբ վէս
ու կծծի էր, ու բռնադատեր էր զլու-
դուիկ՝ որ 'ի բնէ անշահասէր էր, հա-
տուցմունք պահանջելու բանտարգեալ-
ներէն ամեն նիւթի համար որ իրեն
ձեռքն էր շնորհելը : Սակայն Լուդուիկ
այսու հանդերձ բաց 'ի մատակարարի
պաշտօնէն ամենեկին ընծայ չէր ընդու-
ներ . վասն զի այս պարագայն միայն
բանտին ներսը կրնար հանդիպիլ, ու
կնկանն աչքէն հեռու ըլլալով՝ կրնար
ուղածին պէս գործել . մէյմ'ալոր կարգն
աս էր :

Ուրեմն Լուդուիկի վրայ իրեք բա-
րակ զանազանութիւն կար, որ փոփո-
խակի կ'ազդէին վրան հրամանատարը,
կինն ու իր բնութիւնը : Դղեկին բարե-
կարգութեան կանոններուն նկատմամբ
անողորբելի էր . այս էր ահաւասիկ հրա-
մանատարին ազդեցութիւնը . ազահու-
թեամբ կը վարուէր բանտարգելոց հետ
կնկանն համար . իսկ ինքն իրմէ բարի,
զգայուն, վեհանձն ու կարեկցող էր,
երբ հրամանատարն ու կինը չէին փու-

թար սիրտը կարծրացնելու, կամ ա-
զահութեամբ լեցընելու :

Ասկէ աւելի ով որ կ'ուզէ Լուդուիկ
Թիդդիի կատարեալ նկարագիրն ունե-
նալ՝ գիտնայ որ քառասուն տարուան
էր, թխագոյն, մօրուքը թանձր, ուսերը
լայն, միջակահասակ ու կտրիճ : Երեւա-
կայեմ որ տարտամ քալուածքով մը
դղեկին դաւթէն կ'անցնի, սե ու կարճ
ծխանոց մը բերանը, ստէպ ստէպ գաղ-
ղիներէն՝ բրովանսալ խտլներէն ու գեր-
մաներէն երգմունքներ ընելով, թեթեւ
մ'աչքերն ամփոփելով՝ խորագիտի դէմք
առնել ուղած ժամանակը, ու դիւրաւ
մէկէն զուարթանալով՝ բարեգործու-
թեան մը յիշատակաւ, կամ իր պզտիկ
Անտոնիկին անունը լսելով . ու գիտցած
կ'ըլլանք ինչ որ ինքնին Շառնէ ալ կըր-
ցաւ գիտնալ, ու թերեւ պէտք եղածէն
ալ աւելի :

Կը շարունակուի :

ԱՌՁԵՌՆ

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

ՀԱՅԿԱԶՆԵԱՆ ԼԵԶՈՒԻ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ի գլուխ երկրորդի տպագրութեան Առձեռն
Բառագրոց հայկազնեան լեզուիս՝ զայս ևեթ 'ի
հարկէն ասեմք, զի որ ինչ նշմարեալ էին ցարդ 'ի
մատենիդ ուղղելք՝ փոյթ յանձին կալաք կարեոր
քննութեամբ ուղղել . և որ ինչ անկան 'ի ձեռս
երկասիրութիւնք նախնեաց նորագիւտք, կամ
որ խուսափեալն էր յաջաց 'ի հինսն, յաւելաք
բառս աւելի քան զհինգ հազար, և ոճս բանից
բազումս : Զաւելին թողումք և նորանոր հետա-
զօտութեանց . իսկ այժմու որ և է մերոյ աշխա-
տութեանս ոչ այլ ինչ ինքրին փոխարէնք, բայց
զի ուսումն հայրենի բարբառոյս արծարծիցի սո-
վալ :